

Dr hab. Dariusz Wojakowski, prof. AGH

Kraków, 1 sierpnia 2022 r.

Wydział Humanistyczny

AGH w Krakowie

Recenzja

dysertacji doktorskiej mgr Eweliny Sadanowicz

Uwagi ogólne

Przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Eweliny Sadanowicz pt. *Szeptuchy jako element specyfiki ludowej religijności prawosławia na Podlasiu* liczy 239 stron, zaś na jej strukturę składają się: wstęp, siedem zasadniczych rozdziałów, zakończenie, dwa aneksy (zawierające informacje o osobach badanych i dyspozycje do wywiadów) bibliografia oraz spis rycin.

Artykuł 187 ustawy prawo o szkolnictwie wyższym, w ustępach 1 i 2 określa cechy konieczne dla oceny wartości pracy doktorskiej, którymi są: wykazanie się ogólną wiedzą teoretyczną kandydata w dyscyplinie, umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej oraz oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.

W pracy Eweliny Sadanowicz wszystkie te trzy elementy są doskonale widoczne, szczególnie poprzez:

1. Bardzo dobre rozeznanie Autorki w klasycznych i współczesnych teoriach dotyczących religii, magii, kultury religijnej oraz ludowości. Autorka nie tylko swobodnie porusza się w literaturze przedmiotu, ale też zasadnie formułuje własne stanowisko w debatach naukowych w ramach tych, kluczowych dla tematyki badań własnych, obszarów.

2. Właściwie dla badań jakościowych w socjologii zaplanowanie badań własnych, łącznie z umiejętnym sformułowaniem problemów badawczych, zastosowaniem metod i technik badawczych (w tym przygotowanie narzędzi i dobór próby), oraz wnikliwym przeprowadzeniem analizy zebranych danych.
3. Oryginalność i znaczenie tematu pracy, w tym przyjęcie bardzo przemyślanej perspektywy badawczej zarówno wobec samego zjawiska szeptuch, jak i interpretacji społecznej recepcji tego zjawiska w środowisku prawosławnych mieszkańców Podlasia.

Ponadto zauważyć należy, że mgr Sadanowicz kompetentnie podejmuje w odpowiednich częściach pracy problematykę tożsamości i struktury etnicznej na badanym obszarze oraz teologii i praktyki prawosławia. Te zagadnienia stanowią znaczące konteksty badanego zjawiska. Autorka wykazuje się bardzo dobrą znajomością tych kontekstów, jak i umiejętnością powiązania ich z badanymi przez nią zjawiskami.

Strona formalna pracy jest bardzo dobra – zarówno jeżeli oceniać strukturę pracy, jak stosowany język. Struktura jest czytelna, logiczna, poszczególne problemy – zarówno w części teoretycznej, jak i w prezentacji wyników badań - są przedstawione zwięźle, ale wyczerpująco. Język jest ładny od strony poprawności gramatycznej, ale też właściwy dla dyscypliny. Bibliografia obejmuje pozycje zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim, białoruskim i ukraińskim.

Jedną z konstatacji w zakończeniu pracy jest stwierdzenie: „Kultura związana z prawosławiem ma więc doniosły wpływ na zjawisko szeptuństwa, sądzę, że wraz z tradycjami ludowymi jest czynnikiem, który to zjawisko ukształtował.” (s. 219). Uważam, że teza ta została rzetelnie udokumentowana w części empirycznej pracy, co nie tylko dobrze świadczy o umiejętnościach naukowych mgr Sadanowicz, ale i o wartości poznawczej jej badań. Pamiętając o późnych szkicach analitycznych Mircea Eliadego (*Okultyzm, czary, mody kulturalne*, Warszawa 1993), można postrzegać tę pracę jako antropologiczne potwierdzenie procesów przenikania się tradycyjnej religii agrarnej z chrześcijaństwem w różnych warunkach kulturowych wytwarzanych przez katolicyzm i prawosławie na kontynencie europejskim od średniowiecza do czasów współczesnych. Oczywiście obserwacje i wywiady Autorki pokazują już bardzo niewielką obecność relikwów tej religijnej symbiozy, które być może obecnie przechodzą w fazę koegzystencji zsekularyzowanej racjonalności, racjonalizującej się religii i magicznej

codzienności. Z tego powodu postrzegam niniejszą dysertację jako bardzo ważną pracę dla socjologii religii.

Uwagi szczegółowe

Rozdział 1 odnosi się do metodologii badań własnych i opisuje cel, przedmiot i problematykę badań, metody i techniki badań własnych oraz krótką charakterystykę wcześniejszych badań dotyczących szeptuństwa. Wszystkie te najważniejsze elementy są poprawne i właściwe dla metodologii badań jakościowych w socjologii. Błędem jest natomiast przedstawienie hipotez badawczych (s. 17). Nie są one ani poprawnie sformułowane, ani konieczne w tego typu badaniach (vide: H. Blumer, *Interakcjonizm symboliczny*, Kraków 2007). Nie mają też one żadnego wpływu na wagę problemów badawczych i wyniki badań. Przy tej okazji nadmienić należy, że opis tych hipotez w zakończeniu także jest zupełnie niepotrzebny, poza fragmentami, gdy Autorka zauważa, że hipoteza się nie potwierdziła (oznacza to faktycznie, że zakładane oczywistości kulturowe nie mają miejsca w rzeczywistości). Natomiast te wątki, które pozostają poza hipotezami, a są wynikiem badań w zakończeniu powinny być poważnie rozwinięte. Uwaga natury technicznej dotyczy też przedstawienia próby badawczej (s. 19) – dobrze by było przedstawić informację, ilu badanych z próby należało do każdej z trzech wyróżnionych celowo kategorii.

Rozdział 2 szkicuje tło badań właściwych i zawiera: rys historyczny osadnictwa, opis struktury etniczno-tożsamościowej regionu, zróżnicowanie językowe oraz historię prawosławia na Podlasiu. Wszystkie te konteksty przedstawione są zwięźle i kompetentnie. Wydaje się, że jedynie wątek historyczny grekokatolicyzmu w tym regionie został nieco wyciszony. Warto zauważyć, że przez pewien czas prawosławni przynależeli tu formalnie do tego wyznania.

Rozdział 3 podejmuje problematykę magii i religii. Antropologiczne koncepcje tych zjawisk są krytycznie analizowane z perspektywy postsekularnej i wydaje się, że jest ona wyjątkowo dobrze pasująca do analizy zjawisk z społecznościach pozostających pod wpływem wschodniego chrześcijaństwa. W części 3.3 (Problemy badawcze związane z interpretacją zjawisk chrześcijaństwa wschodniego) Sadanowicz w sposób autorski wykorzystuje koncepcję sensualizmu Stefana Czarnowskiego do badań nad współczesną kulturą religijną.

Rozdział 4 dotyczy szeroko rozumianej kategorii ludowości, która jest krytycznie analizowana w aspekcie religijności, kultury ludowej, medycyny oraz tradycyjnego światopoglądu. W rozdziale tym za szczególnie ważne rozwiązanie należy uznać to, że Autorka dyskutuje nad tymi kategoriami socjologicznymi w kontekście tradycji prawosławnej (w szczególności pisząc o religijności oraz tradycyjnym światopoglądzie). To samo w sobie jest testowaniem wartości wyjaśniającej owych terminów w kontekście kultury będącej pod wpływem chrześcijaństwa wschodniego. Krytyczną uwagą do tego rozdziału jest brak bezpośredniego korzystania z opracowań Victora Turnera, które są już przetłumaczone na język polski (np. *Proces rytualny; Gry społeczne, pola i metafory*) oraz brak odniesień do przełomowego dzieła Włodzimierza Pawluczuka *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*, Warszawa, 1972.

Kolejne trzy rozdziały mają charakter analizy danych empirycznych. Rozdział piąty jest swego rodzaju rekonstrukcją instytucji szeptuchy, ludowych wyobrażeń choroby oraz środowiska, w jakim szeptuchy realizują swoje praktyki. Bazując na danych z własnych badań oraz konfrontując ją z literaturą przedmiotu Sadanowicz dokonuje tej rekonstrukcji w sposób rzetelny, z dobrym odniesieniem do dotychczasowej wiedzy etnograficznej.

Rozdział 6 do pewnego stopnia jest kontynuacją poprzedniego rozdziału, skupia się jednak na znaczeniu słowa w praktykach szeptuch, choć właściwie jest to analiza, która angażuje w ów opis szeroką wiedzę z zakresu znaczenia słów w kulturach tradycyjnych. Także godne uwagi jest to, że Autorka konsekwentnie stosuje tu przyjęte założenia teoretyczne, sprawdzając na ile czynności werbalne różnią się w praktykach rozpoznawanych jako magiczne bądź religijne.

W rozdziale siódmym Sadanowicz bardzo profesjonalnie przechodzi z analiz z zakresu antropologii kultury tradycyjnej do socjologii religii, podejmując się analizy relacji pomiędzy religią prawosławną a zjawiskiem podlaskich szeptuch. Autorka interesuje się zarówno podglądami przedstawicieli oficjalnego kościoła, jak i różnicami w poglądach na praktyki szeptuch widocznymi wśród wiernych prawosławnych. W tym rozdziale znajduje się porównanie poglądów na zdrowie i leczenie oraz odpowiadających im praktyk w oficjalnym kościele prawosławnym i zjawisku szeptuch. Uważam, że Autorka przekonująco pokazała, że zadomowione w naukach społecznych kategorie magii i religii w realnym świecie są bardziej narzędziem oddzielania grupy własnej (my wyznajemy religię) od grup obcych (oni uprawiają magię), co oznacza, że kategorie te niosą w sobie ukryte wartościowanie.

Wydaje mi się, że trzy wnioski sformułowane w badaniach powinny być w zakończeniu szerzej wyjaśnione i opisane. Chodzi mianowicie o: 1/ wykazany w analizie wpływ prawosławia na medycynę ludową, w tym zjawisko szeptuch; 2/ podobieństwa pomiędzy prawosławnym światopoglądem i praktykami religijnymi a ich odpowiednikami w tradycyjnej kulturze prawosławnych mieszkańców Podlasia; 3/ wskazane w pracy procesy „protestantyzacji” prawosławia wyrażane w postawach duchownych i osób „ucerkowionych”

Wniosek

Podsumowując uwagi zawarte w recenzji nie mam wątpliwości, że praca mgr Eweliny Sadanowicz ma charakter oryginalnego rozwiązania problemu naukowego, przy okazji którego Doktorantka wykazała się zarówno ogólną oraz specjalistyczną wiedzą teoretyczną w zakresie nauk socjologicznych, jak i umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Uważam też, że z racji wartości analiz i ustaleń zawartych w tej pracy powinna ona – po uwzględnieniu uwag zawartych w recenzji – być wyróżniona publikacją w wydawnictwie naukowym.

Konkludując wnioskuję o przyjęcie pracy przez Radę Naukową odpowiedzialną dla dyscypliny nauki socjologiczne Uniwersytetu w Białymstoku oraz przedstawienie jej do publicznej obrony, a po pozytywnym przebiegu tego egzaminu o nadanie mgr Ewelinie Sadanowicz stopnia naukowego doktora nauk społecznych w zakresie nauk socjologicznych.

D. Wojelewski